

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد «M.A»

گرایش: تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان:

بررسی ابعاد شخصیتی و کارنامه سیاسی دکتر حسن ارسنجانی

در دوره پهلوی دوم

استاد راهنما:

دکتر محمد علی علیزاده

استاد مشاور:

دکتر محمد نبی سلیم

نگارش:

محمدرضا کبیریان راد

تابستان ۱۳۹۰

سپاسگزاری:

با سپاس از خدای رحمان که اراده کرد تا من زیبا بیاموزم و زیبا زندگی کنم. و با سپاس از استاد عزیز و فرزانه جناب آقای دکتر علیزاده، که از راهنمایی و مساعدت های بی دریغشان بهره ها بردم. همچنین از ارشادات جناب آقای دکتر سلیم که زحمت مشاوره این پژوهش به عهده ایشان بوده است و همچنین از مدیریت محترم کتابخانه های آستان قدس رضوی، کتابخانه عمومی شماره یک شاهرود، پرسنل کتابخانه دانشگاه آزاد اسلامی و.... و تمامی کسانی که مرا در تهیه و تدوین این پژوهش یاری رساندند صمیمانه سپاسگزارم.

تقدیم به:

همسر مهربان و فرزندان دردانه ام

فهرست مطالب

۱	چکیده
۳	مقدمه
۷	فصل اول: کلیات
۸	۱-۱ بیان مسأله
۸	۲-۱ اهداف
۸	۳-۱ پرسش های تحقیق
۹	۴-۱ فرضیه ها
۹	۵-۱ روش تحقیق
۹	۶-۱ پیشینه تحقیق
۱۰	۷-۱ موانع تحقیق
۱۱	۸-۱ معرفی و بررسی منابع
۱۲	فصل دوم: زندگی نامه و سوابق
۱۳	۱-۲ معرفی کلی زندگینامه حسن ارسنجانی
۱۳	۱-۱-۲ زندگی و تحصیلات
۱۴	۲-۱-۲ فعالیت های شغلی ارسنجانی
۱۵	۲-۲ نگاهی به ارسنجان
۱۷	فصل سوم: ارسنجانی و نقش وی در اصلاحات ارضی
۱۸	۱-۳ اصلاحات ارضی
۲۲	۲-۳ روند و اجرای اصلاحات ارضی
۲۳	۱-۲-۳ مرحله اول اصلاحات ارضی
۲۸	۲-۲-۳ مرحله دوم اصلاحات ارضی:
۳۰	۳-۲-۳ مرحله سوم اصلاحات ارضی:

۳۱	..... پیش بینی ارسنجانی
۳۳	..... ۴-۳ تلاش های اولیه در بانک کشاورزی
۳۳	..... ۵-۳ روزنامه داریا
۴۵	..... ۶-۳ ارسنجانی همکار حزب دموکرات ایران
۴۷	..... ۷-۳ حسن ارسنجانی و روزنامه نگاری حزب دموکرات
۴۸	..... ۸-۳ حسن ارسنجانی و انتشار روزنامه داریا
۵۰	..... ۹-۳ داریا و نفت
۵۵	..... ۱۰-۳ تأسیس حزب آزادی
۵۶	..... ۱۱-۳ آشنایی ارسنجانی با قوام السلطنه
۶۰	..... ۱۲-۳ حسن ارسنجانی و خدمات او به احمد قوام
۶۱	..... ۱۳-۳ مخالفت ارسنجانی با نخست وزیری احمد قوام در ۲۵ تیرماه ۱۳۳۱
۶۴	..... فصل چهارم: فرجام کار ارسنجانی
۶۵	..... ۱-۴ ارسنجانی در کسوت وزارت کشاورزی
۶۵	..... ۲-۴ نقش ارسنجانی در کابینه رزم آرا
۷۲	..... ۳-۴ وزیر کشاورزی و اصلاحات ارضی
۷۴	..... ۴-۴ ناخشنودی شاه از ارسنجانی
۸۰	..... ۵-۴ مأموریت در ایتالیا
۸۵	..... ۶-۴ ارتحال ارسنجانی
۸۷	..... فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری
۸۸	..... ۱-۵ نتیجه گیری
۹۰	..... منابع و مأخذ
۹۶	..... چکیده انگلیسی

چکیده

رساله حاضر تحقیقی است پیرامون زندگی نامه مردی که در دوران اشغال ایران توسط متفقین و تغییر سلطنت از رضا شاه به محمد رضا پهلوی، پا به عرصه سیاست گذارد و زندگی نامه اولیه او تحصیلات و نقش او در حوادث دوران اشغال و جدایی آذربایجان و افزایش فعالیت گروه ها و احزاب که با ورود او به دایره سیاست همراه بوده است. همچنین قلم او و نقش او در نگارش مقاله ها که به انتشار روزنامه داریا انجامید و افشاکری های لازم در مورد سیاست انگلستان، مسأله نفت، مسأله آذربایجان و خوزستان توأم بوده است به طور وسیع مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

دوران روزنامه نگاری ارسنجانی و جهت گیری های فکری او که از استقلال نسبتاً برخوردار بوده سبب شد که با حزب دموکرات قوام و از آن طریق به شخص قوام السلطنه در ارتباط قرار گیرد. او همه جا از توانایی ها و روشنفکری و کارآیی قوام السلطنه حمایت کرد و این امر سبب شد که به عنوان مشاور او در امور سیاسی و نماینده او در حزب دموکرات در گیلان، پذیرفته شود. این امر همراه گردید با آرزوی دیرینه ارسنجانی در مورد اصلاحات ارضی و ضرورت نجات دهقانان و کشاورزان از فقر که در پایان به اصلاحات ارضی منجر گردید.

سقوط کابینه قوام او را از سیاست دور نکرد، بلکه در زمان وزارت دکتر امینی، به عنوان کابینه اصلاحات در نقش وزیر کشاورزی، ادامه یافت. در این دوره ارسنجانی به مهمترین اقدام زندگی خود دست زد و از آنجا که شرایط جهانی برای اصلاحات و سیاست بازی های دربار و شاه نیز همراه گردیده بود، ارسنجانی موفق به اجرای طرح اصلاحات ارضی گردید و در کسوت یک قهرمان توسط دوستان و طرفدارانش نقش ایفا کرد. اما مجموعه دربار و مالکان بزرگ و روحانیون با او دشمن بودند. به همین جهت از طرح ۰۱ برای تبلیغات به نفع خود استفاده کردند، اما طرح را ناقص اجرا

کردند. ارسنجانی ناگزیر به استعفا گردید و سر از یک مأموریت سیاسی در ایتالیا درآورد. این آخرین پست سیاسی او بود که پس از چهار سال متوقف شد و سرانجام به مرگ زود هنگام او در ۴۷ سالگی ختم گردید.

محدوده زمانی در این پژوهش شامل دوران سلطنت پهلوی اول و دوم می گردد که با روش تحقیق مرسوم در علوم انسانی، کتابخانه ای نگاشته گردیده است.

کلید واژه: ارسنجانی، داریا، پهلوی دوم، اصلاحات ارضی، نفت

مقدمه

حسن ارسنجانی در سال ۱۳۰۱ ش. در تهران به دنیا آمد، پدرش سید محمد حسین ارسنجانی، روحانی ای از اهالی ارسنجان فارس بود که به همراه نیروهای بختیاری برای اعاده مشروطیت به تهران آمد. حسن ارسنجانی، دوره ابتدایی را در دبستان پهلوی و دوره تحصیلی متوسطه را در مدارس سن لوئی گذراند. در سال ۱۳۲۱ ش. از دانشگاه تهران مدرک کارشناسی در رشته حقوق گرفت و در سال ۱۳۳۳ ش. در مقطع دکتری حقوق دانشگاه تهران پذیرفته شد و در سال ۱۳۳۵ ش. از پایان نامه خود با عنوان حاکمیت دولتها در سازمان های بین المللی دفاع کرد. وی هنگام تحصیل در دوره کارشناسی در بانک کشاورزی مشغول به کار شد و تهیه طرح تأسیس تعاونی های روستایی را برعهده گرفت. او پس از تأسیس تعاونی های روستای به ریاست آن رسید و اولین مرحله طرح را در منطقه دماوند به اجرا درآورد؛ اما این کار که در تضاد منافع مالکین بود با مخالفت و تحریکات، حتی تهدیدات جانی علیه او همراه و منجر به کناره گیری وی از این کار شد. شاید این اولین تجربه ارسنجانی در مواجهه با مشکلات اساسی و الگوهای اجاره زمین بود.

ارسنجانی پس از کناره گیری از شغل خود به فعالیت های مطبوعاتی روی آورد. در آغاز با روزنامه «تجدد» سید محمد صادق طباطبایی همکاری کرد. احزاب و مطبوعات گوناگون پس از شهریور ۱۳۲۰ باعث شد که او نخست به حزب میهن پرستان و سپس به حزب پیکار بپیوندد، وی در این دوران مقالات خود را در روزنامه «نبرد در ایران ما» با نام مستعار «داریا» که وارونه شده واژه ایراد بود، منتشر می کرد. مقالات تند و آتشین ارسنجانی برای مدیران و مسئولین روزنامه های دیگر دردسر آفرین بود، این بود که وی با وجود سن کم (۲۲ ساله) بر طبق قانون مطبوعات امتیاز روزنامه داده نمی شد و نمی توانست امتیاز روزنامه داریا را بگیرد و اولین شماره آن را در ۲۸ خرداد ۱۳۲۳ منتشر کند و طولی نکشید که این روزنامه به عنوان مدافع وطن جایگاه خود را پیدا کرد. تداوم افشاگری ها و انتشار مطالب ارزشمند و هشدار

دهنده سبب شد که روزنامه نویسان او را کارشناس «مسائل نفت» بدانند و به او لقب «حسن نفتی» دادند. این روزنامه بارها و بارها توقیف شد و در واقع روزنامه او ۱۶۲ بار به محاق توقیف کشانده شد که این بالاترین رقم توقیف بین روزنامه ها بود.

ارسنجانی مبارزه علیه شرکت نفت سابق را هفت سال قبل از ملی شدن صنعت نفت آغاز کرد و می‌توان گفت که در این دوره او پیشتاز مبارزات نفتی به حساب می‌آید. او اهمیت نفت را بیشتر از جهت سیاسی مورد توجه او قرار داشت به همین دلیل مورد هجوم و تهدیدات نفتی‌ها قرار می‌گرفت. این گونه تهدیدات به صورت‌های مختلف با اسلحه اتفاق افتاده بود.

سال ۱۳۲۴ش. یکی از بحرانی‌ترین ادوار حکومت ایران بود، دولت‌ها در این سال‌ها منتسب به یکی از کشورهای شمال و جنوب بلاطبع مورد سوءظن طرف دیگر و از حل مشکلات مملکت عاجز مانده بودند. ضعف ناشی از وابستگی آنها را ضعیف کرده بود و این آشفتگی‌ها و کشمکش‌های سیاسی موجب گردید که ارسنجانی نوشتن و گفتن را کافی نبیند، در صدد تأسیس حزبی برآمد که با بسیج نیروهای ملی عملاً در برابر مسائل اجتماعی قرار بگیرد و پس از توافق با همفکرانش آقایان ملک الشعرای بهار، احمد علی سپهر، مورخ الدوله، رضا آذرخشی، پروین گنابادی امینی مدیر روزنامه اصفهان و تنی چند از وطن خواهان حزب آزادی را تأسیس کرد. اعضای حزب با احمد قوام السلطنه، سیاستمدار مطرح آن روز ارتباط نزدیکی داشتند؛ ولی پس از آنکه احمد قوام السلطنه سیاستمدار مطرح آن روز، حزب دموکرات ایران را در ۱۳۲۵ش. تأسیس کرد. ارسنجانی به این حزب پیوست و به نزدیک‌ترین مشاوران قوام بدل گشت و مدتی هم اداره سازمان جوانان حزب و روزنامه آن را برعهده داشت. او به عنوان نماینده حزب دمورات از لاهیجان - لنگرود، دارد مجلس پانزدهم شورای ملی شد؛ اما به رغم دفاع ملک الشعرای بهار از وی اعتبار نام‌اش رد شد.

ارسنجانی این بار به حاجعلی رزم آرا نزدیک شد و هنگامی نخست وزیری رزم آرا از مشاوران وی گردید و برای حل مسئله اراضی، از طریق فروش اراضی خالصه به کشاورزان، طرحی عرضه کرد. روزنامه دریادل ضرورت اجرای اصلاحات ارضی را با شعار «تا وقتی فتوایلیسم نابود نشود (شته‌های امپریالیسم در ایران از هم گسسته نخواهد شد) را ادامه داد. او در انتخابات دوره هفدهم مجلس شورای اسلامی، نامزد حوزه ساوجبلاغ کرج شد؛ اما از رقیب انتخاباتی خود، بهاء‌الدین کهبید، شکست خورد. ارسنجانی در دوره نخست وزیری مصدق به مخالفان وی نزدیک شد و با همکاری جمعیت رفقا بر ضد دولت مصدق فعالیت کرد. پس از استعفای مصدق و نخست وزیر شدن، احمد قوام در ۲۷ تیر ۱۳۳۱

ارسنجانى به معاونت سياسى و سرپرست انتشارات و تبليغات نخست وزيرى منصوب شد؛ ولى اين مقام چندان نپائيد و با قيام ۳۰ تير ۱۳۲۱ دولت قوام سقوط کرد و بار ديگر مصدق به نخست وزيرى منصوب شد.

ارسنجانى به همراه شهاب فردوسى و ح.م. زاوش کميته‌اى براى فعاليت بر ضد دولت مصدق تشکيل داد. ارسنجانى پس از کودتای ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲ به دفاع از دولت فضل الله زاهدی، بخصوص در مسئله کنسرسیوم نفت، پرداخت. در اين زمان او يکى از ياران و همکاران على امينى وزير دارايى وقت بود و از اين طريق حق الوکاله‌هاى کلانى از رياست بين شرکت‌هاى خصوصى و وزارت دارايى مى‌گرفت.

با تحولات سياسى جهان و اوج گيرى جنگ سرد بين آمريکا و شوروى ايران بيش از ساير کشورها تحت تأثير قرار گرفت که حزب و حزب بازى به صورت دولتى آغاز گردید و همزمان با فعاليت احزاب دولتى ارسنجانى دوباره به فعاليت‌هاى سياسى روى آورد و در پاييز ۱۳۳۶ ش. جمعيت آزادى را تاسيس کرد؛ اما فعاليت حزب چندان نپائيد و در اسفند همان سال به اشاره دربار به فعاليت آن پايان داده شد و ارسنجانى، به اتهام مشارکت در کودتای سرلشکر ولى الله قرنى زندانى شد؛ اما پس از مدت کوتاهى آزاد شد. همزمان با انتخاب دوره بيستم مجلس، ارسنجانى به همکارى با على امينى پرداخت و در دولت او به وزارت کشاورزى رسيد. هر چند با سقوط دولت امينى، ارسنجانى همچنان در کابينه اسدالله علم در مقام وزير کشاورزى ابقا شد؛ ولى اين مسئوليت وى چندان نپائيد و کنار گذاشته شد. ارسنجانى در ۱۷ فروردين سال ۱۳۴۲ تا ۲۶ شهريور ۱۳۴۳ سفير ايران در ايتاليا بود. او در ايتاليا ازدواج کرد و صاحب سپرى شد و چندی بعد از همسرش جدا شد. او پس از بازگشت به کشور ديگر به عهده گرفتن مسئوليت‌هاى دولتى فراخوانده نشد و به کار وکالت پرداخت.

اصلاحات ارضى از انقلاب مشروطيت به بعد مورد توجه احزاب و گروه هاى سياسى، از جمله جنبش جنگل و بعدها فرقه دموکرات جعفر پيشه وری بود. مصدق هم در برنامه دولت بهبود وضعيت و احوال کشاورزان را مورد توجه قرار داده بود. بر چنين زمينه‌اى بود که ارسنجانى با اتکا به مطالعات خود در باب مسئله زمين داری طرح پيشين اصلاحات ارضى مصوب ۱۳۳۸ ش. را تغييراتى داد. لايحه اصلاحات ارضى که بعدها به تصويب مجلس و سنا به قانون بدل گشت و به عنوان مرحله اول اصلاحات ارضى مشهور شد. مرحله اول در ۱۲ اسفند ۱۳۴۰ از مراغه آغاز شد و دليل آغاز آن را از مراغه، آشنائى وى با منطقه قدرتمندى و واپس ماندگى مالکان مراغه و شتاب در اجراى لايحه اصلاحات را به دليل فقدان زيربنای انقلاب اجتماعى و کارشکنى دربار مى‌دانست. دکتر حسن ارسنجانى قلم شيوایى داشت و در تجزيه و تحليل مسائل

سیاسی و ریزه کاری‌های روزنامه نگاری از همه سر بود و در شغل وکالت و دادگستری هم با آنکه از سال ۱۳۳۳ تا ۴۸ به کار آن مشغول بود شهرتش او را به موکلینش می‌نشانده مه‌ارتش. سرانجام وی روز شنبه ۱۱ خرداد ۱۳۴۸ ش. بر اثر سکته قلبی درگذشت. او در سن ۴۷ سالگی بود که دفتر عمر مرد جنجالی سیاست ایران بسته شد.

فصل اول:

کلیات

۱-۱ بیان مسأله

ارسنجانی یکی از چهره های سیاسی دهه ۱۳۳۰ تا ۱۳۴۰ تاریخ معاصر ایران است. نقش او در چهار موضوع روشن و قابل بررسی است که عبارتند از روزنامه نگاری، فعالیت سیاسی در حد یک وزیر، اصلاحات ارضی و سفارت. تحلیل نقش او در این ابعاد و موضوع ها موضوع اصلی این نوشته است و برای این منظور در مراجعه به کتاب ها و خاطرات و روزنامه ها و اسناد در دستور کار قرار گرفت.

در کتاب این مطالب تحقیق در مورد زندگینامه شخصی و علمی او نیز مورد توجه قرار دارد.

۲-۱ اهداف

۱. بررسی زندگینامه ارسنجانی در تحصیل، روزنامه نگاری، سیاست و اقتصاد
۲. تحلیل نقش او در انتشار روزنامه و مقالات در داریا
۳. اقدامات او در دوران وزارت و اصلاحات ارضی

۳-۱ پرسش های تحقیق

۱. آیا ارسنجانی در کسوت نویسنده و روزنامه نویس داری تبجری بوده است؟
۲. در زمینه سیاست و امور سیاسی چه افکار و اعتقادات و رویه ای داشته است؟

۳. در مورد اصلاحات ارضی و سیاست خارجی چه اقداماتی داشته است؟

۱-۴ فرضیه ها

۱. ارسنجانى يك روزنامه نگار و مردى اهل قلم بوده است. فعاليت هاى مطبوعاتى نامبرده را ميتوان در مقالات متعدد نامبرده در روزنامه هاى مختلف خصوصا داريا و مرد امروز برشمرد.

۲. او يك رجل سياسى و داراى افكار و عقايد مستقلى بوده است. بهترين استدلال جهت اين ادعا مقالات نامبرده در روزنامه داريا در خصوص نفت و اقليت هاى مذهبى وانتقاد از سياست خارجى دولت هاى وقت قابل اشاره و اعتناست.

۳. براى نجات ايران از فئوداليسم طرح اصلاحات ارضى را پيش از ساير روشنفكران و دربار، مد نظر داشته است. ارسنجانى با اتكا به مطالعات خود در باب مسئله زمين دارى طرح پيشين اصلاحات ارضى مصوب ۱۳۳۸ش. را تغييراتى داد. همان لايحه اصلاحات ارضى كه بعدها به تصويب مجلس و سنا به قانون بدل گشت و به عنوان مرحله اول اصلاحات ارضى مشهور شد

۱-۵ روش تحقيق

روش تحقيق در اين پژوهش به صورت كتابخانه اى بوده كه به طور مفصل به مذاقه و ملاحظه اسناد و مطابقت آن با موضوعات مرتبط با رساله استوار بوده است.

۱-۶ پيشينه تحقيق

مهمترين نوشته در مورد او خاطرات نورالدین ارسنجانى است اما چون از زاويه مردى كه داراى وابستگى عاطفى با برادرش بوده، نوشته شده، در نتيجه توأم با احساسات و جانبدارى هاى خانوادگى و عاطفى است. اما مهمترين منابع در مورد او ابتدا روزنامه دارياست كه توسط خود او نوشته و منتشر مى شد. شماره هاى مختلف روزنامه مورد بررسى قرار

گرفته است. دیگری روزنامه های مرد مبارز و سفید و سیاه و اطلاعات و کیهان که البته اطلاعات اندک و محدودی را در خود ثبت کرده اند. کتاب های خاطرات افرادی که با ارسنجانی در رابطه بوده اند، مثل دکتر علی امینی، مظفر بقایی، اسدالله علم و داریوش همایون نیز جزء منابع و پیشینه تحقیق قابل ذکر می باشند. خاطرات قوام السلطنه نیز یکی از مهمترین منابع در مورد او هستند که به ویژه مورد توجه قرار گرفته اند. نامه های قوام به او و خاطرات مربوطه به حزب دموکرات قوام نیز از دیگر موارد قابل ذکرند. آمار و ارقام سازمان برنامه و وزارت کشاورزی که در زمینه اصلاحات ارضی وجود دارند اگر چه اطلاعات اندک و جسته و گریخته ای به دست می دهند اما هنوز برای بررسی نقش ارسنجانی در این زمینه از اهمیت برخوردارند. مقاله ها و یادداشت های روزنامه های دیگر نیز اگرچه دارای اطلاعات اندکی هستند اما جزء موارد تحقیق و منابع می توانند مطرح باشند.

۱-۷ موانع تحقیق

از آنجا که مدت زیادی از زندگانی ارسنجانی نگذشته است و خاطرات و اسناد افرادی که با او در ارتباط بوده اند به طور وسیع منتشر نشده اند یا ثبت نگردیده اند، قضاوت نهایی را در مورد او با اشکال مواجه می کند. آن قسمت از زندگی او که مربوط به فعالیت های روزنامه نگاری و نویسندگی و وکالت و اصلاحات ارضی است از روشنی لازم برخوردار است اما علت قطع همکاری سیاسی او با سفارت ایران در ایتالیا و ممنوعیت او از خروج و دریافت روایید سیاسی، به ویژه سه سال آخر زندگی او و مرگ او هنوز تاریک مانده است. برای این منظور بهتر است منتظر انتشار اخبار و خاطرات و اطلاعات و اسناد بیشتری ماند. بجز یک کتاب که در مورد خاطرات او توسط نورالدین ارسنجانی نوشته شده، کمتر نوشته ای در مورد او وجود دارد. بنابر این بهتر است که در برخورد با زندگانی سیاسی او با روش تحلیلی و تاریخی اقدام گردد.

۸-۱ معرفی و بررسی منابع

۱. کتاب دکتر ارسنجانی در آئینه زمان نوشته مهندس نورالدین ارسنجانی، از مهمترین منابع در مورد ارسنجانی به حساب می آید اما چون با جانبداری و احساسات توأم است و یک جنبه نوشته شده و همه جا از او به عنوان قهرمان یاد شده، در برخورد به مطالب آن احتیاط لازم صورت گرفته است. در بخش های دوم و چهارم رساله از این کتاب استفاده های زیادی به عمل آمده است.
۲. روزنامه داریا، شماره های مختلف آن که به قلم خود ارسنجانی است به طور وسیع، مخصوصاً در بخش مربوط به روزنامه نگاری نام برده، استفاده زیادی به عمل آمده و همه جا مطالب مورد تحلیل و مقایسه قرار گرفته است. سر مقالات، یادداشت ها و برخوردهای سیاسی او و پیش بینی ها و رهنمودهای ارسنجانی در این قسمت با ثبت شماره و مطلب روزنامه مورد نگارش قرار گرفته است.
۳. خاطرات قوام السلطنه که در قالب اسناد و کتاب های زیادی وجود دارند، در این رساله مورد بهره برداری و نقد و تحلیل قرار گرفته است. در بخش مربوط به همکاری ارسنجانی، حزب دموکرات و نقش او در معرفی مجدد قوام السلطنه به عنوان رجل سیاسی که قادر است ایران را از گرداب سیاست بازی ها نجات دهد استفاده زیادی به عمل آمده است.
۴. زندگی نامه سیاسی دکتر مظفر بقایی که به کوشش حسین آبادیان گردآوری شده و توسط مؤسسه مطالعات و پژوهش های سیاسی چاپ شده است دارای اطلاعات حاشیه ای است اما در مورد نقش ارسنجانی در مطبوعات و دوران وزارت وی دارای اهمیت می باشد. بیشتر از آن جهت که بقایی چندان ارادتی به ارسنجانی نداشته است.
۵. خاطرات عباسقلی گلشائیان که تحت نام گذشته ها و اندیشه های زندگی یا خاطرات من چاپ شده است نیز دارای اطلاعات پراکنده است اما چون نویسنده دارای روحیه تحقیق بوده و به حقیقت گویی توجه داشته است مورد استفاده اندک، آنهم برای مقایسه با سایر نوشته ها مورد بهره برداری واقع شده است.

فصل دوم:

زندگی نامه و سوابق

۱-۲ معرفی کلی زندگینامه حسن ارسنجانی

حسن ارسنجانی (۱۳۴۸-۱۳۰۱) روزنامه نویس، مدیر روزنامه واریا و مقاله نویس همان روزنامه، وکیل دادگستری، نماینده مجلس در دوره پانزدهم (بدون اعتبارنامه) معاون نخست وزیر (فقط برای ۴ روز)، رهبر جمعیت آزادی، عامل اصلی برنامه اصلاحات ارضی در ایران، سفیر ایران در ایتالیا

۱-۱-۲ زندگی و تحصیلات

حسن ارسنجانی فرزند سید محمد حسین ارسنجانی، در سال ۱۳۰۱ خورشیدی در تهران به دنیا آمد. پدرش روحانی بود و سیادت داشت. سید محمد حسین اهل ارسنجان فارس بود. به همین جهت شهرست ارسنجانی برای خود اختیار کرد. علت اصلی مهاجرت او از ارسنجان به تهران همراه با خانواده گروهی از ایل بختیاری، کمک به مشروطه خواهان تهران بوده است. همین حادثه نیز سبب شد که بقیه عمرش را در تهران بگذراند. فرزندان او از جمله حسن نیز در تهران به دنیا آمدند.^۱

تحصیلات او در دوره ابتدایی از دبستان پهلوی آغاز شد. دبیرستان را در دارالفنون و پس از آن در دبیرستان سن لویی به پایان رساند. پس از اتمام دوره دبیرستان به دانشگاه راه یافت و رشته حقوق را برگزید. در آن رشته نیز فارغ التحصیل شد. در دوران دانشجویی او حادثه سوم شهریور ۱۳۲۰ اتفاق افتاد. او شروع به نوشتن مقاله هایی در مطبوعات و روزنامه ها کرد. ابتدا با نام مستعار شیخ حسن محلاتی مطلب می نوشت تا اینکه خود موفق شد روزنامه ای تأسیس کند.

---

^۱ علی سبزواری، شبه خاطرات، انتشارات زرین، تهران، ۱۳۸۰، چاپ ۴، ص ۱۱

پس از اتمام تحصیلات در بانک کشاورزی مشغول به کار شد، مقدمه طرح اصلاحات ارضی یا ریشه تفکر آن طرح مربوط به همین دوره از زندگانی وی می باشد. او مسئول تهیه طرح تعاونی های روستایی بود. در آن ایام حتی مدتی ریاست تعاونی ها را بر عهده داشت. درگیری های او گویا روحش را بسیار آزرده بود. به همین جهت کناره گیری کرد و به فعالیت ها سیاسی و روزنامه نگاری و حزبی روی آورد. سرانجام نیز پس از فعالیت های زیادی در ۱۱ خرداد ۱۳۴۸ بر اثر سکت قلبی دار فانی را وداع گفت.^۱

۲-۱-۲ فعالیت های شغلی ارسنجانی

ارسنجانی کار خود را از بانک کشاورزی آغاز کرد. هیچ مدرکی وجود ندارد که او پس از فراغت از تحصیل دفتر وکالت باز کرده باشد. کار او در بانک مسکن البته تأثیرات زیادی بر زندگی آینده او به جای نهاد. زیرا برای او موجب تولید طرح و فکر گردید. در آن روزگار برای جلوگیری از فقط بیش از حد روستائیان طرحی به نام تعاونی روستایی ایجاد شده بود. این طرح هنوز خام بود و گسترش نداشت. ارسنجانی مدتی در آن قسمت کار کرد. سپس به ریاست آن رسید. مسافرت های زیادی انجام داد. با روستائیان از طرفی و با شهریان از طرف دیگر روابط داشت. تضاد زیادی مابین آن دو می دید و قادر به انجام هیچ کاری برای بهبود اوضاع خود. از کار خود کناره گیری کرد و به روزنامه نگاری پرداخت. در این دوره به وکالت نیز روی آورد و تحصیلات خود را ادامه داد.

ورود او به سیاست توأم گردید با کسب درآمد. او به قوام السلطنه که مؤسس حزب دموکرات بود نزدیک شد. افکار خود را با او مشابه می دید. حتی به عنوان نماینده حزب دموکرات قوام از لاهیجان به مجلس راه یافت ولی اعتبارنامه او رد شد. به رزم آرا نیز از جهت دیگر نزدیک شد. در زمان نخست وزیری رزم آرا از مشاوران او بود. طرح ها و فکرهای او در این دوره به مرحله پختگی رسید. این موضوع از طرح او نتیجه می شود که به رزم آرا داده بود. طرح او در مورد حل مسئله ارضی از طریق فروش اراضی خالصه به کشاورزان بود. مدتی بعد او به حرفه خود روزنامه نگاری و وکالت برگشت. در زمان نخست وزیری مصدق به استخدام نخست وزیری رسید تا جایی که در ۳۰ تیرماه ۱۳۳۱ به معاونت سیاسی و سرپرست انتشارات و تبلیغات نخست وزیری دست یافت. پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ او به فضل الله

---

^۱ ویکی پدیا، دانشنامه آزاد. <http://fa.wikipedia.org/> وبسایت مؤسسه مطالعات و پژوهش های سیاسی http://www.ir_psri.com